

Spôsobilosť osôb s mentálnym postihnutím a osôb s duševnými poruchami na právne úkony

V Európskej únii (EÚ) žije približne 80 miliónov ľudí so zdravotným postihnutím. Mnohým bola obmedzená spôsobilosť na právne úkony alebo jej boli zbavení, čo im znemožňuje žiť samostatne a rozhodovať o vlastnom živote.

Dohovor Organizácie spojených národov (OSN) o právach osôb so zdravotným postihnutím predstavuje posun v chápaní zdravotného postihnutia. Osoby so zdravotným postihnutím sa v ňom považujú za držiteľov rovnakých práv, ako majú ostatní, a sú postavené do centra všetkých rozhodnutí, ktoré sa ich týkajú. Takýto prístup k zdravotnému postihnutiu založený na právach má rozsiahly vplyv na právne predpisy týkajúce sa právnej spôsobilosti a ich vykonávanie.

Čo je spôsobilosť na právne úkony?

Spôsobilosť na právne úkony je schopnosť osôb prijímať právoplatné rozhodnutia a vstupovať do záväzných zmluvných vzťahov. Osoba sa ňou stáva subjektom práva a držiteľom zákonom stanovených práv a povinností. Spôsobilosť na právne úkony je obzvlášť dôležitá preto, že má vplyv na všetky oblasti života – od výberu miesta bydliska, rozhodnutia, či sa zosobášiať a s kým, po podpis pracovnej zmluvy alebo rozhodovanie v hlasovaní vo voľbách. Spôsobilosti na právne úkony je v Dohovore o právach osôb so zdravotným postihnutím venovaný článok 12 týkajúci sa rovnosti pred zákonom.

„Je potrebné upozorniť na kľúčové postavenie [článku 12 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím] v štruktúre dohovoru a jeho praktický význam pri dosiahnutí množstva ďalších práv.“

Rada pre ľudské práva Valného zhromaždenia Organizácie spojených národov (2009), Tematická štúdia Úradu Vysokého komisára OSN pre ľudské práva o zvyšovaní informovanosti a porozumenia v súvislosti s Dohovorom o právach osôb so zdravotným postihnutím

Politické súvislosti

Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím sa stal po ratifikácii EÚ súčasťou právneho poriadku EÚ, čím v oblastiach, ktoré patria do právomoci EÚ, vznikli právne záväzky. Obmedzovanie spôsobilosti na právne úkony vyvoláva otázky o zákaze diskriminácie a rovnosti, čo sú zásady chránené právnymi predpismi EÚ.

V najdôležitejších politických dokumentoch EÚ je zohľadnená koordinovaná úloha, ktorú môžu európske inštitúcie zohrávať v oblasti spôsobilosti na právne úkony. V Európskej stratégii pre oblasť zdravotného postihnutia 2010 – 2020 sa poznamenáva, že: „EÚ svojou činnosťou podporí a doplní vnútroštátne politiky a programy na propagáciu rovnosti napr. propagáciou jednotnosti právnych predpisov členských štátov týkajúcich sa právnej spôsobilosti v súvislosti s [Dohovorom o právach osôb so zdravotným postihnutím].“ Skupina EÚ na vysokej úrovni pre zdravotné postihnutie v roku 2008 zdôraznila potrebu riešenia vykonávania článku 12 ako „spoločnej výzvy“, takisto vyzdvihla význam výmeny skúseností týkajúcich sa najlepšieho spôsobu vykonávania Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím.

S cieľom podporiť vykonávanie Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím vykonala Agentúra pre základné ľudské práva analýzu medzinárodných a vnútroštátnych noriem týkajúcich sa spôsobilosti na právne úkony osôb s duševnými poruchami a osôb s mentálnym postihnutím. Túto analýzu doplnila údajmi z výskumu založenom na rozhovoroch s osobami so zdravotným postihnutím.

Právne súvislosti

Právo na rovnosť uznania ľudí pred zákonom je dlhodobou zásadou ľudských práv zohľadnenou vo vnútroštátnych aj medzinárodných právnych rámcoch.

Organizácia Spojených národov

V článku 12 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím sa uznáva, že osoby so zdravotným postihnutím „požívajú spôsobilosť na právne úkony na rovnakej úrovni ako ostatní ľudia vo všetkých oblastiach života“, a že zdravotné postihnutie samo o sebe neopravňuje k zbaveniu spôsobilosti na právne úkony. Významným spôsobom sa ním mení prístup k spôsobilosti na právne úkony a osobám so zdravotným postihnutím sa umožňuje prevziať kontrolu nad svojím životom.

„Výbor [pre dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím] odporúča [...] prechod od náhradného rozhodovania k podporovanému rozhodovaniu, ktoré rešpektuje autonómiu, vôľu a želania človeka [...].“

Výbor pre práva osôb so zdravotným postihnutím (2012), Záverečné zistenia vo veci Maďarska

Rada Európy

V normách prijatých Radou Európy pred prijatím Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím je obmedzenie spôsobilosti na právne úkony dovolené v prípade, že sú splnené určité podmienky a zavedené ochranné záruky. Samotná existencia zdravotného postihnutia však neodôvodňuje na pozbavenie spôsobilosti na právne úkony. Akékoľvek obmedzenie musí byť prispôsobené situácii danej osoby a musí byť primerané jej potrebám..

Členské štáty EÚ

Nadobudnutie účinnosti Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím vyvolalo diskusiu o súčasných právnych rámcoch upravujúcich spôsobilosť na právne úkony v členských štátoch EÚ. Členské štáty, ktoré ratifikovali Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím sa môžu stretnúť s problémami pri formulovaní vnútroštátnych právnych predpisov, ktoré by umožňovali prijímanie opatrení na podporované rozhodovanie, čiže opatrení, ktoré rešpektujú autonómiu, vôľu a preferencie osoby. Počet členských štátov, ktoré v súčasnosti prepracúvajú svoje právne predpisy týkajúce sa spôsobilosti na právne úkony, odzrkadľuje potrebu dôkladného opätovného preskúmania, ktoré si Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím vyžaduje.

Zistenia agentúry FRA ukázali, že súčasné právne predpisy týkajúce sa spôsobilosti na právne úkony v členských štátoch EÚ majú viacero spoločných prvkov. Takmer všetky členské štáty na obmedzenie spôsobilosti na právne úkony vyžadujú, aby bolo kritérium mentálneho postihnutia alebo duševnej poruchy kombinované s druhým kritériom súvisiacim s „neschopnosťou“ danej osoby riadiť svoje záležitosti. Po rozhodnutí o nespôsobilosti na právne úkony sa zvyčajne určí opatrovník. Vnútroštátne právne predpisy vo všetkých členských štátoch EÚ umožňujú odvolať sa proti rozhodnutiu o zbavení spôsobilosti na právne úkony a určení opatrovníka, hoci vo viacerých členských štátoch osoba zbavená spôsobilosti nemôže začať odvolacie konanie alebo sa aktívne zúčastňovať na konaní.

Osobné skúsenosti

Rozhovory agentúry FRA s osobami s duševnými poruchami a s osobami s mentálnym postihnutím upozorňujú na možný vplyv právnych predpisov týkajúcich sa spôsobilosti na právne úkony na

bežný život postihnutých ľudí. Respondenti, ktorí prišli o spôsobilosť na právne úkony, mali rovnaký pocit bezmocnosti.

„Všetko spravili za mojím chrbtom, aj keď na to z právneho hľadiska nemali právo.“ (muž, 69 rokov)

Po určení opatrovníka respondenti vyjadrovali frustráciu z obmedzenia svojich možností rozhodovať o sebe.

„Mám určené plné opatrovníctvo. [...] Kvôli tomu nemôžem voliť a nemôžeme sa ani sobášiť.“ (muž, 53 rokov)

Len málo z nich však rozhodnutie o zbavení spôsobilosti na právne úkony napadlo alebo požiadalo o zmenu opatrovníka.

„Sudca povedal, že ak sa odvolám, dôjde k prevereniu a viacerým súdnym vypočutiam. Pre mňa to predstavuje vážnu psychickú záťaž.“ (žena, 36 rokov)

Možnosti ďalšieho postupu

Týmito zisteniami sa poskytujú cenné informácie, ktoré môžu zohľadniť členské štáty pri snahe o zosúladenie svojich právnych rámcov s požiadavkami Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím. Na tomto procese by sa v súlade s Dohovorom mali prostredníctvom zastupujúcich organizácií podieľať aj ľudia s postihnutím.

Dôsledky obmedzenia spôsobilosti na právne úkony, ktoré uviedli respondenti v anketách, zdôrazňujú význam rozvoja modelov založených na podporovanom rozhodovaní, ktoré v súlade s Dohovorom presadzujú nezávislosť a autonómiu postihnutých ľudí.

Ďalšie informácie:

Prehľad činností agentúry FRA v oblasti zdravotného postihnutia je dostupný na: <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Správa o *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems* (Spôsobilosti osôb s mentálnym postihnutím a osôb s duševnými poruchami na právne úkony) je dostupná na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

E-mail: disability@fra.europa.eu